

С. Квіт, міністр освіти і науки України:

«Наукове поле країни стане єдиним»

Днями набув чинності закон про наукову і науково-технічну діяльність. Так парламент, уряд і Президент України спільно дали старт реформам у науковій сфері, які давно на часі. Згадаймо: ще 1996 р. було скликано спеціальну Всеукраїнську нараду з науки, а 2005-го утворено спеціальну комісію з питань реформування науки на чолі із професором В. Брюховецьким та академіком НАН України Я. Яцковим. І нарада, і комісія запропонували чимало слухних пропозицій, але фактично жодну з них так і не втілено в життя.

Підготовка цього документа так само була для України унікальною. Це зазначив Президент України на зустрічі з науковцями 25 грудня 2015 р. Обговорення різних його норм відбувалося за широкої участі науковців, представників академічних і галузевих інститутів, вищих навчальних закладів, експертів Реанімаційного пакета реформ та громадських наукових організацій. Протягом жовтня – листопада минулого року засідання спеціально створеної при Комітеті Верховної Ради з питань науки і освіти робочої групи транслювали онлайн, і кожен мав змогу стежити за перебігом дискусій.

Запроваджуються новації

Передовсім це створення Національної ради з питань розвитку науки і технологій та Національного фонду досліджень, підвищення соціального статусу науковця й стимулювання молодих учених, запровадження нових форм дослідницької інфраструктури та грантового фінансування в контексті інтегрування нашої науки у європейський дослідницький простір, розширення взаємодії академічної та університетської науки.

Національна рада України з питань розвитку науки і технологій стане постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Кабінеті Міністрів, який вироблятиме візію стратегічного розвитку науки в Україні. Передбачають, що ця структура має стати не лише верховним органом громадського контролю у галузі науки, а й механізмом та платформою для ефективної взаємодії між представниками наукової громадськості, органів виконавчої влади, економіки та бізнесу.

Саме рада вироблятиме пропозиції щодо основ державної наукової політики і аналізуватиме, як ця політика здійснюється. Саме вона заслуховуватиме звіти міністерств і академій щодо їхньої наукової роботи і оцінюватиме ці звіти, рекомендуючи органам влади конкретні кроки в інтересах підвищення наукового й технологічного потенціалу держави. Вона визначатиме, які напрями досліджень пріоритетні з огляду на національні інтереси і на яких має бути зосереджено максимальну підтримку.

Рада складатиметься з 24 членів Адміністративного комітету, до якого увійдуть представники органів виконавчої влади, провідних вищих навчальних

закладів і наукових установ, наукомістких виробництв, а також керівники Національної академії наук та національних галузевих академій наук та 24 члени Наукового комітету, які є науковими лідерами, мають визначні наукові здобутки, бездоганну наукову репутацію та довіру в науковому середовищі.

Важливо, що членів Наукового комітету визначатимуть за допомогою такої європейської процедури, як обрання спеціально створеним Ідентифікаційним комітетом. Оскільки законом передбачено, що до складу Ідентифікаційного комітету можуть входити не лише провідні вітчизняні, а й європейські науковці, це дасть змогу запобігти конфлікту інтересів та уникнути просування «своїх» людей. Застосування саме такої процедури – важливий крок у реформуванні наукової сфери та її інтеграції в європейський дослідницький простір. Зверну увагу на таке: на сайті міністерства вже розміщено оголошення щодо внесення кандидатур членів майбутнього Ідентифікаційного комітету. Тепер – слово за науковою спільнотою, яка має делегувати по-справжньому гідних і професійних людей.

Здобути грант буде непросто

Основна мета створення Національного фонду досліджень – фінансова підтримка не лише безпосередньо наукових досліджень (як фундаментальних, так і прикладних), а й розвитку матеріально-технічної бази досліджень і розробок високого рівня, організації та проведення конференцій, симпозіумів, стажування наукових працівників, а також, що не менш важливо, популяризація науки. Крім того, нововведенням є і те, що фонд матиме змогу надавати не лише колективні, а й індивідуальні та інституційні гранти.

Дуже важливо, що для фонду не існуватиме різниці між академічними інститутами, університетами чи лабораторіями, які обслуговують високотехнологічне виробництво. Гранти надаватимуть виключно на основі наукового рівня проекту, його відповідності заявленим пріоритетам і реальних можливостей для його здійснення. І в цьому проявляється один із засадничих принципів нового закону: наукове поле держави єдине, і відомчі межі не повинні стримувати його розвиток.

Закон зберігає систему Національної академії наук та національних галузевих академій наук, але істотно демократизує процедури обрання їх керівництва, вперше надає право голосу не лише академікам і членам-кореспондентам, а й представникам колективів наукових установ. В інтересах наукового забезпечення розвитку відповідних галузей національної економіки закон передбачає розширення співпраці національних галузевих академій наук з галузевими міністерствами.

Окремо наголошу: закон передбачає обмеження перебування на виборних керівних посадах наукових установ та академій наук двома термінами. Отже, незмінюваність керівництва, що неминуче спричинить стагнацію, відійде в минуле. Упродовж 3–5 років закон має привести в ідеалі до перетворення НАН

України на динамічну структуру, подібну до німецького Товариства Макса Планка чи французького Національного центру наукових досліджень. Водночас закон забезпечує цю структуру від руйнування, можливого під час грубого зовнішнього менеджменту.

Звичайно, для цього й самі академії повинні виявити динамізм і волю до реформ. Підкреслю: закон надає стислий термін три місяці, щоб академічні статuti було гармонізовано з його вимогами. Згодом мають прийти до керівництва академії молоді активні люди (членами президій віднині можуть бути не тільки академіки із членкорами, а й авторитетні доктори наук). І те, що збори Національної академії медичних наук вже продемонстрували таку волю до оновлення, обравши президентом відомого вченого-нейрохірурга В. Цимбалюка, який водночас проявляє активну позицію в організації медичної допомоги воїнам АТО, вселяє надію.

Важливе для університетської наукової спільноти передбачене в законі поширення на вищі навчальні заклади та науково-педагогічних працівників гарантій забезпечення наукової діяльності, визначених для наукових установ та наукових працівників. Тож сподіваюся, за кілька років ніхто й не згадуватиме про те, що університетську науку дехто вважав другосортною.

Бюрократії дадуть бій

Великого значення в законі надано механізмам, спрямованим на збереження та посилення того значного наукового потенціалу, який ще залишився в Україні, а також на усунення забюрократизованих процедурних перешкод для розвитку науки. Зокрема закон містить положення, якими запроваджується гнучкий та дистанційний режим роботи в науковій установі та вищому навчальному закладі, процедурно врегульовуються питання соціального захисту наукових працівників під час наукових відряджень, зокрема довгострокових. Передбачено можливість науковим працівникам підвищувати кваліфікацію та проходити стажування як в Україні, так і за кордоном без втрати робочого місця та наукового стажу.

Окрім того, закон передбачає нововведення, які стосуються поліпшення соціального статусу науковця. Так, у законі є норма щодо можливості отримання науковцями житла за рахунок цільового бюджетного фінансування та інших джерел, а також його будівництва за рахунок отримання пільгових довгострокових кредитів.

Велику увагу закон приділяє створенню належних умов для стимулювання молодих учених, зокрема шляхом першочергового надання їм службового житла, його будівництва за рахунок коштів, передбачених державою на пріоритетне пільгове молодіжне кредитування, а також створення системи державних молодіжних стипендій, премій та грантів.

Гостра потреба часу – розширення взаємодії академічної та університетської науки (без цього наше наукове поле залишатиметься

розділеним), і закон відповідає на ці виклики. Так, виші й наукові установи матимуть змогу створювати постійні або тимчасові наукові колективи, проводити спільні наукові дослідження, утворювати наукові установи подвійного підпорядкування, спеціалізовані кафедри для підготовки фахівців за кваліфікаційним рівнем магістра та (або) доктора філософії, а також організувати спільні магістерські та PhD програми.

Уже нині МОН і НАН спільно обговорюють організацію нового навчального закладу, що об'єднає підготовку висококласних фахівців фізико-технічного профілю на бакалавраті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з подальшою магістратурою та аспірантурою на кафедрах при провідних інститутах НАН, також з дистанційним навчанням і комунікацією з особливо обдарованими дітьми в різних регіонах України. У цьому проекті, можливо, візьмуть участь кілька провідних вітчизняних університетів.

Такі інтеграційні процеси почнуться в Харкові, Львові, Одесі, Дніпропетровську та інших містах, що мають сильні традиції вищої школи та наукових досліджень. Раніше це було неможливо, бо університети та академічні інститути належали до різних відомств. Тепер, сподіваюся, це стане стійкою тенденцією, що також сприятиме підвищенню дослідницької спроможності українських університетів та їхнє просування на лідерські позиції у глобальних рейтингах.

Деякі положення закону стосуються питань розвитку дослідницької інфраструктури. Передовсім ідеться про законодавче унормування створення центрів колективного користування науковим обладнанням та державних ключових лабораторій. Це має стати дієвим механізмом підтримки найперспективніших напрямів наукових досліджень, забезпечення максимальної ефективності під час використання найсучаснішого наукового обладнання, а також концентрації найкращих наукових сил для врегулювання ключових викликів, які стоять перед державою. Крім того, запровадження таких норм сприятиме розширенню взаємодії між академічною й університетською наукою та участі молодих учених у формуванні наукової та науково-технічної політики держави.

Закон передбачає новаторські норми, покликані стимулювати діяльність наукових установ. Так, його положеннями запроваджено можливість для державних наукових установ і державних університетів, академій та інститутів бути співзасновниками господарських товариств і брати участь у формуванні їхніх статутних капіталів шляхом внесення майнових прав інтелектуальної власності.

Окремими статтями закону регулюється здійснення за рахунок коштів державного бюджету безоплатного та безповоротного грантового фінансування наукової і науково-технічної діяльності на конкурсній основі та основні засади

здійснення конкурсного підбору наукових і науково-технічних робіт. Так наголос у нашій науці поступово зміщуватиметься з інституційного саме на проектне фінансування.

Надмірна «стабільність» шкодить науці

Підкреслю: всі ці норми можуть дати багато користі. Але за однієї умови: наукова спільнота сама повинна виявляти активність, постійно пропонувати щось нове. І ми мусимо привчитися: надмірна «стабільність» шкодить науці. Природно у всьому світі, коли щоразу виникають нові напрями і структури, які їх досліджуватимуть. А ті структури, що виконали завдання, переформатовуються під нові перспективні проекти.

Положення закону встановлюють основні цілі міжнародної науково-технічної співпраці, серед яких інтеграція України в європейський дослідницький простір та форми такої співпраці, які, зокрема передбачають участь у відповідних рамкових програмах Євросоюзу з науки та інновацій. Нагадаю: із 17 серпня минулого року Україна як асоційований учасник програми ЄС «Горизонт 2020» уже фактично є членом ЄДП.

Важлива новація закону – норма, яка передбачає досягнення до 2025 р. обсягу фінансування наукової сфери з усіх джерел на рівні 3 % ВВП. Адже така вимога Лісабонської стратегії ЄС, з якою Україна пов'язала себе Угодою про асоціацію. З огляду на те, що протягом останніх років ми фактично не фінансуємо наукові дослідження в сучасному розумінні цього слова, а лише намагаємося мінімально підтримати життєдіяльність наукової системи, втілення в життя такої норми дасть українським науковцям змогу гідно заробляти, не залишаючи Батьківщину, підтримувати на належному технічному рівні наявне та закуповувати нове сучасне лабораторне обладнання, отже створити нову платформу для розвитку української науки, отримання нових проривних результатів, зокрема й для національної економіки.

Загалом закон побудований на принципах, що відповідають завданням інтеграції вітчизняної науки до європейського дослідницького простору. Його ухвалення – важливий крок до наближення України до світових стандартів організації науки. У його положеннях зосереджено реальні інструменти, які можуть і покликані стати стартовим майданчиком для втілення світлих новаторських ідей і розробок, а також спробою дати змогу талановитим інтелектуально розвиненим людям знайти сенс у роботі на Батьківщині.

Ухвалення цього закону – це лише перший крок, найскладніше в реформі науки ще попереду. Набуття чинності закону потребує розроблення нових та внесення змін до чинних нормативно-правових актів. Їх понад півсотні, зокрема півдесятка законів. І міністерство працюватиме над цими актами разом з науковою спільнотою. Попереду – створення таких структур, як Ідентифікаційний комітет, Науковий комітет, Наукова рада Національного

фонду досліджень. І тут дуже багато залежатиме від ініціативності самого наукового співтовариства.

Зупинюся ще на одному моменті. Україна успадкувала від минулих часів розгалужену наукову інфраструктуру, яку, на щастя, було здебільшого збережено і в 1990-ті. Але не секрет, що наша наукова система часто була надміру консервативною. У нас досі збереглися наукові установи, створені колись для супроводу певних галузей радянської планової економіки, хоч самих цих галузей давно немає. Ми часом надміру довго підтримуємо напрями, які давно вичерпали себе, відтягуючи ресурси, які слід витратити на проривні дослідження.

Тому використовуючи інструменти та можливості ЄДП, міністерство ініціювало проведення зовнішнього незалежного аудиту української науково-інноваційної системи силами провідних європейських експертів. Результати аудиту буде використано під час виконання завдання, яке покладає на всіх нас Закон «Про Державний бюджет України на 2016 рік»: до 1 серпня маємо визначитися зі шляхами оптимізації нашої наукової системи, щоб надалі підтримувати тих, хто насправді на це заслуговує рівнем фундаментальних досліджень чи прикладних розробок.

Насамкінець. Буде непросто. На всіх нас чекає інтенсивна праця, і часом – складні рішення. Але стійка тенденція до реформ у вітчизняній науці почалася, і в найближчій перспективі реалізація положень закону дасть змогу зосередитися на найважливіших для держави напрямках наукових досліджень, створити відповідні наукові центри, посилити їх конкурентоспроможність у світових рейтингах, дати новий імпульс для розвитку української науки, без якої неможлива сильна, передова, заможна держава Україна» (Сергій Квіт: «Наукове поле країни стане єдиним» // Міністерство освіти і науки України (<http://g.ua/N1r4>). – 2016. – 20.01).